

Tiina Käkelä-Puumala

Raha puhuu: katsaus ekonomiakritiikin historiaan ja kohteisiin

Kirjallisuudentutkimuksen suhde taloudellisiin kysymyksiin on käynyt läpi monia vaiheita. Kun oppiala modernissa mielessä syntyi positivismin myötä 1800-luvulla, niin kutsuttu taustalähtöinen tutkimus painotti selkeitä kausaalisuhteita teosten materiaallisen syntykontekstin ja niiden merkityksen välillä. Tähän materiaalliseen kontekstiin kuului tekijän elämänvaiheiden lisäksi myös hänen taloudellinen tilanteensa. Sittenkin asenteet muuttuivat: formalismi eri muodoissaan syntyi vastarektiona biografismille ja loi kuvan kirjallisuudesta omalakisesti kehittyvänä järjestelmänä, jossa sellaiset seikat kuin talous tai yhteiskunnalliset suhteet eivät olleet relevantteja. Uuskriitikot pilkkasivat varhaisia biografisteja pesulalaskujen tutkijoiksi, jotka eivät osaa erottaa olennaista epäolennaisesta. Formalistiset suuntauksukset Euroopassa syntyivät historiallisesti kiinteässä yhteydessä modernismin kanssa, jonka taidekäsitteille oli tunnusomaista samaten taiteen ja talouden välisten kytkösten kiistäminen tai ainakin niiden merkityksen vähättely. Taiteen tuli ylittää arkipöytä ja porvarillinen hyötyajattelu, eivätkä sitä saisi kahlita sellaiset seikat kuten näköisyys, todenkaltaisuus, merkitys tai hinta.

Biografismin tai laajemmin positivismin kriisistä huolimatta taiteen materiaallisten ehtojen tutkiminen ei kuitenkaan kadonnut, vaan jatkui edelleen jälkimarxilaisen Frankfurtin koulukunnan edustajien ajattelussa. Esimerkiksi Theodor Adornon, Max Horkheimerin ja Walter Benjaminin kirjoituksissa luotiin sellaisia pitkän iän saavuttaneita käsitteitä kuten kulttuuriteollisuus, sekä pohdittiin taiteen vastaanoton ja yhteiskunnallisen merkityksen muutosta suhteessa tuotantotapojen muutoksiin.

Toisen maailmansodan jälkeen kehittyneessä strukturalismissa talous tulee mukaan uudella tavalla, kun sosiaalisten käytäntöjen ja lingvististen rakenteiden suhdetta ryhdytään analysoimaan. Ferdinand de Saussure oli korostanut jo aiemmin kielellisen merkin ja rahan rakenteellista samankaltaisuutta: molemmissa arvo on jotakin, joka ei ole olemassa ”luonnostaan”, vaan syntyy erojen muodostamassa järjestelmässä. Kuvaa-vaan on myös, että eräs strukturalismin varhainen merkkiteos, Claude Lévi-Straussin *Les structures élémentaires de la parenté* (1949) käsittelee yhtä keskeistä taloustermiä eli vaihtoa – naisten vaihtoa heimojen välillä – ja tekee tästä vaihdosta ja sen edellyttämistä säännöistä yhden kulttuurin perusrakenteista.

Talousmetaforien hidas invaasio kirjallisuudentutkimuksen kieleen on jatkunut edelleen, kun jälkistrukturalismin vaikutuksesta kirjallisuutta on määrätietoisesti py-

ritty lukemaan rinnakkain muiden kulttuuristen diskurssien kanssa. Tämän seurauksena esimerkiksi termi ”ekonomia” on levinnyt postmoderniin kirjallisuusteoriaan siinä määrin, että se on jo kärsinyt jonkinlaisen inflaation (!). Kuten Nadja Gernalzick on todennut, ”ekonomiaa” käytetään usein väljän metaforisesti kuvaamaan esimerkiksi tekstissä ilmenevää periaatetta tai systeemiä, ilman konkreettista viittausta kerronnassa kuvattaviin taloudellisiin operaatioihin (2001, 363–364).

Ekonomiakritiikki

Yhdysvaltalaisessa kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksessa on 1990-luvulta lähtien puhuttu suuntauksesta nimeltä ”economic criticism”. Käsite viittaa itse asiassa kahtaalle, koska sillä tarkoitetaan sekä tutkimusta, jossa analysoidaan taloustieteen retoriikkaa, metaforia ja trooppeja (nk. *rhetoric of economy*), että tutkimusta, jossa kirjallisuutta pyritään analysoimaan taloustieteen käsitteiden avulla. Jälkimmäisessä keskeiseksi nousivat muun muassa kysymykset arvosta, vaihdosta ja tuotannosta kaunokirjallisuuden kontekstissa sekä siitä, miten muutokset kirjallisuuden representaatiokäsityksissä heijastelevat yleisempiä sosioekonomisia muutoksia.

Termin *economic criticism* suomentaminen ei ole ihan yksinkertaista. ”Taloustutkimus” on jo muussa käytössä, tuoden mukanaan vahvat mielikuvat tilastotieteestä ja kuluttajagallupeista. Asiaa mutkistaa vielä se, että termiä *economic criticism* käytetään myös pelkästään taloutteen kohdistuvan kritiikin merkityksessä. Koska kritiikki-sana kantaa mukanaan myös viittauksen kriittiseen reflektioon, niin ”ekonomiakritiikki” voisi toimia myös suomen kielessä. Käsite on tietysti nyt vain puolittain suomentunut, mutta se on ollut monen muunkin lainasanan kohtalo.

Esittelen seuraavassa kaksi ekonomiakritiikkiä hyvin edustavaa tutkimusantologiaa. Ensimmäinen on Martha Woodmanseen ja Mark Osteenin toimittama *The New Economic Criticism* vuodelta 1999, ja jälkimmäinen Osteenin toimittama *The Question of the Gift* vuodelta 2002.¹ *The New Economic Criticism* on jo pieni klassikko, jonka vaikutusvallasta kertoo sekin, että angloamerikkalaisessa tutkimuksessa ekonomiakritiikkiin viitataan usein juuri nimellä *new economic criticism*.² Kokoelmassa joukko kirjallisuuden- ja kulttuurintutkijoita sekä ekonomisteja käsittelee talouden ja kulttuuristen representaatioiden suhdetta. Kirjan toimittaneet Osteen ja Woodmansee eivät halua esiintyä kokoelman nimestä huolimatta uuden koulukunnan edustajina, mutta he korostavat muutosta, joka on tapahtunut 1990-luvulla kirjallisuustieteessä ja kulttuurintutkimuksessa, kun taloustieteen käsitteet, mallit ja paradigmat alkoivat herättää uudenlaista kiinnostusta. Samaan aikaan myös taloustieteilijät kiinnostuivat tekstianalyysistä ja erityisesti retoriikan tutkimuksesta.

Osteen ja Woodmansee luovat kirjan johdanto-osassa historiallisen katsauksen ekonomiakritiikkiin. Sen ensimmäisen aallon he näkevät syntyneen jo 1970–80-luvun

taitteessa. Synä tähän on muun muassa kulttuurintutkimuksen ja uushistorismin nousu, jonka seurauksena heräsi uusi kiinnostus talouteen representaatiomuotona, sekä niihin moniin eri tapoihin, joilla talous ja kulttuuri kietoutuvat toisiinsa. Toki talouden ja kulttuurin yhtymäkohtia oli analysoitu aiemminkin, mutta tilanne on olennaisesti toinen 1970-luvun lopulla. Ja, väittävät kirjan toimittajat, uutta on myös se, että talouden ilmiöt – korkoraso, pörssikurssien heilahtelut, sijoitusrahastot, kuluttaminen – ovat 1980-luvulta lähtien olleet sellaisen yleisen kiinnostuksen kohteina, jolle on etsittävä historiallinen vertailukohta 1930-luvulta. Olemassaolon sfäärimme on talouden läpäisemä – tästä tuntuu vallitsevan konsensus miltei alalla kuin alalla.

Ekonomiakritiikki on lähtökohtaisesti tieteiden välisiä rajoja ylittävä suuntaus, mikä tuo mukanaan myös ongelmia. Suhteessa talous- ja yhteiskuntatieteilijöihin kirjallisuuden- ja kulttuurintutkijat ovat olleet tähän asti saamapuolella. Laajemman tieteidenvälisen dialogin esteet tulevat *The New Economic Criticism* -teoksessa monella tapaa esiin. Toistaiseksi ekonomiakritiikki ei ole juuri saanut arvostusta taloustieteen valtavirran edustajilta. Kuten kirjassa useaan otteeseen todetaan, tämä johtuu suurelta osin taloustieteen skientismistä, eli halusta pitäytyä niin sanottujen kovien tieteiden joukossa. Asiaa ei myöskään helpota se, että kirjallisuudentutkijat käyttävät talustermejä väljästi ja usein tietämättöminä siitä, mikä niiden historia ja asema taloustieteessä on. Tietysti vastaavaa voi tapahtua toisinpäinkin: kirjallisuudentutkimusta tuntemattomalle ekonomistille esimerkiksi metafora voi vaikuttaa suhteellisen yksinkertaiselta ja harmittomalta käsitteeltä.

Kuitenkin, kuten monet kirjan artikkeleista osoittavat, juuri kirjallisuudentutkimuksella on jotakin annettavaa taloudesta käytävään keskusteluun. Tämä johtuu ensinnäkin siitä ilmeisestä asiasta, että kirjallisuus kuvaa jatkuvasti taloudellisia käsityksiä, ilmiöitä ja toimintoja, ja sitä miten ne määrittävät ihmisten välisiä suhteita ja yksilön käsitystä itsestään. Tämä kirjallisuuden ilmeisyys materiaalina onkin johtanut kiehtoviin tilanteisiin. Kuten ekonomisti Jack Amariglio ja monet muut kirjassa toteavat, taloustieteen valtavirrassa *homo economicus* on rationaalisesti päätöksiä puhtaan tarveharkinnan perusteella tekevä olento, jolla ei ole ruumista, sukupuolta eikä historiaa. Tätä ideologista taustaa vasten on kuitenkin kiinnostavaa, että monien klassisten taloustieteilijöiden kirjoituksissa homo economicuksen mallina toimii fiktiivinen henkilö – Daniel Defoen Robinson Crusoe. Joten mitä tästä pitäisi päätellä: onko Defoe Robinson Crusoen hahmossa esittänyt ja ennakoitunut 1700-luvun kehittyvän poliittisen taloustieteen ihmiskuvan?

Raha ja kieli

Osteenin ja Woodmanseen mukaan ekonomiakritiikissä voidaan erottaa kolme eri lähestymistapaa. Näistä ensimmäinen on kirjallisuudessa tapahtuvien taloudellisten toi-

mintojen kuvaus (kuvaukset rahasta, lainaamisesta, ostamisesta ja myymisestä jne.) ja sen analysointi, miten ne ilmentävät henkilöiden välisiä suhteita ja kerronnan sisäistä dynamiikkaa. Osteen ja Woodmansee näkevät tämänkaltaisen analyysin formalistisena, koska siitä puuttuu historiallinen kontekstualisointi useimmiten kokonaan. Talous nähdään tekstin omana ominaisuutena, vailla yhtymäkohtia esimerkiksi teoksen syntyajankohdan taloudellisiin ilmiöihin ja käsityksiin.

Ekonomiakritiikin toista muotoa edustaa taustalähtöinen tutkimus, jossa analysoidaan juuri taloudellisen kontekstin (sekä kirjailijan henkilöhistorian että kulttuuria laajemmin koskevan) ilmenemistä kaunokirjallisissa tekstissä. Tämä toinen muoto on keskittynyt pääosin 1900-lukua edeltävään kirjallisuuteen. Ongelmana monissa tämän-tyyppisissä tutkimuksissa on Osteenin ja Woodmanseen mukaan se, että niissä keskitytään usein yksinomaan teosten sisältöön ja käytetään talouskäsitteitä refleктоimatta.

Kolmas ja tässä kirjassa eniten sympatiaa saava suuntaus tutkii rakenteellisia paralleleleja lingvististen ja ekonomisten systeemien välillä. Tähän kolmanteen ryhmään kuuluu sellaisia teoretikoita kuten Marc Shell ja Jean-Joseph Goux (molemmilta on myös artikkeli kirjassa). Shell on tutkinut muun muassa rahaa representaation muotona ja analysoinut siinä tapahtuvia historiallisia muutoksia suhteessa muihin representaatiojärjestelmiin (erityisesti kuvataiteeseen ja kirjallisuuteen). Goux puolestaan on esittänyt teorian vaihdosta perustavana kulttuurisena rakenteena, joka yhdistää talouden ja kielen toisiinsa.

Rahan ja kielen likeinen suhde on toinen keskeinen peruste kirjallisuudentutkimuksen dialogiin taloustieteen kanssa. Kuten Woodmansee ja Osteen toteavat, kun rahasta ja kielestä puhutaan samankaltaisina merkkijärjestelminä, on tärkeää pohtia pidemmälle myös tämän samankaltaisuuden luonnetta. Lingvistiset ja ekonomiset järjestelmät eivät ole identtisiä, joten kaikki se mitä sanotaan toisesta ei välttämättä päde toiseen. Molemmat kirjoittajat suhtautuvatkin sen vuoksi varauksellisesti analogia-sanaan, sillä se kantaa väistämättä mukaan myös ajatuksen siitä, että verrattavista järjestelmistä aina toinen on perustavampi ja toinen palautetaan siihen. Osteen ja Woodmansee pyrkivät ratkaisemaan termiongelman suosimalla ”homologian” ja ”isomorfian” käsitteitä, joissa heidän mukaansa ei olisi samaa sisäänrakennettua hierarkiaa kuin analogiassa. Tätä ei ole ihan helppo uskoa. Kirjoittajien perustelu analogian alistavalle rakenteelle näyttää haetun lingvistiikasta, jossa analogia merkitsee muun muassa jonkin taivutusmuodon aikaansaamaa yhdenmukaistumista kielessä. On kuitenkin vaikea kuvitella, että pelkästään terminologiaa vaihtamalla vertailuun sisäänrakennetuista hierarkioista noin vain päästäisiin.

The New Economic Criticism -teoksen monissa kirjallisuusanalyseissa rakenteelliset paralleelit kielen ja rahan välillä tulevat esiin esimerkiksi argumentissa, jonka mukaan kirjoittajan suhde rahaan sisältää samoja elementtejä kuin hänen suhteensa kirjoitta-

miseen – ymmärrettyinä tässä sekä toimeentulon lähteenä että henkisenä aktiviteettina, tuotantona. Kysymyksessä on muutakin kuin pesulalaskujen kaivaminen historian roskakorista. Esimerkistä käy viktoriaanisen ajan englantilaiskirjailija Anthony Trollope, jonka suhdetta rahaan, aikaan, realismiin ja kirjoittamiseen Christina Crosby käsittelee kiinnostavassa artikkelissaan ”A Taste for More’ – Trollope’s Addictive Realism”. Siinä Crosby käy aluksi lyhyesti läpi Trollopin kirjoitusrutiineja sellaisina kuin tämä itse on niitä käsitellyt omaelämäkerrassaan. Trollope, aikakautensa taloudellisesti menestyneimpiä kirjailijoita, nousi kertomansa mukaan joka aamu puoli kuudelta kolmeksi tunniksi kirjoittamaan ennen siirtymistään työtehtäviinsä valtion virkamiehenä. Trollopin kirjoittamisella oli aina selkeät määrälliset tavoitteet: tietty määrä sanoja on saatava aikaiseksi joka päivä, ja tämän varmistamiseksi kirjailija rationalisoi käytössään olevan ajan siten, että kunkin kirjoittamiseen käytetyn neljänneksen aikana on saatava valmiiksi 250 sanaa! Tähän kaikkia tulevaisuuden kirjoittajia masentavaan hypertuoteliaisuuteen Trollope omien sanojensa mukaan myös kykeni: työpöydällään olevaa kelloa alati vahtien kirjailija tuli tuottaneeksi yli kymmenen liuskaa romaania päivässä.

Artikkelissaan Crosby ei kuitenkaan tyydy pelkästään tämän pakkomielteen kuvaamiseen, vaan osoittaa sillä olevan suoran suhteen myös kirjailijan poetiikkaan. Trollope oli ohjelmallinen realisti, joka halveksi sellaisia aikalaiskirjailijoita kuten Victor Hugo, joka ensinnäkin näytti antavan mielikuvitukselle liikaa valtaa kirjoittaessaan ja toisaalta hioi teoksiaan loputtomiin lykäten niiden valmistumista. Crosby (1999, 297–299) toteaa, että realismi oli Trollopelle olennaisesti aikaan sidottua: aika, tuo työpöydän kellon mittaama suure oli kirjailijalle se väylä jonka kautta todellisuus tunkeutuu kirjoitukseen, ja estää kirjoittajaa haaskaamasta voimiaan kielellisen ilmaisun hiomiseen, mielikuvituksen lentoon tai komposition luomiseen. Mutta ei silti pidä luulla, että kirjoittaminen olisi ollut Trollopelle jonkinlaista askeesia. Päinvastoin: kuten Crosby osoittaa, kirjailija näyttää saavan nautintoa juuri nopeassa tahdissa tapahtuvasta *tuotannosta*, itse kirjoituksen jatkuvasta määrällisestä lisääntymisestä. Ja tämä kyky tuotantoon ja sen mahdollistama tuntuva rahallinen korvaus toimii Trollopelle myös takeena kirjoituksen laadusta. Realisti, jollaisena kirjailija itsensä näki, alistaa käyttämänsä kielen todellisuuden vaatimuksille: hän kirjoittaa läpinäkyvää kieltä, jossa sanan ja sen referentin välillä vallitsee ekvivalenssi, vastaavuus. (Mt. 299–300.) Aika on rahaa on kirjoitusta: kirjoittaessaan kuumeisella kiireellä koko ajan enemmän Trollope pyrkii siis vain pitäytymään siinä minkä mieltää todellisuudeksi: sanat juoksevat kilpaa ajan kanssa, ja molemmat edustavat todellisuutta jonakin mitattavana ja laskettavana. Crosbylle Trollopin kirjoittaminen näyttäytyy addiktiona, jota muiden addiktioiden tapaan luonnehtii puute: mielihyvää tuottavaa kokemusta toistetaan loputtomasti samalla tietoisena siitä, että lopullinen tyydytys lykkääntyy ikuisesti tuonemmaksi. Todellisuus pakenee kieltä, ja kirjoittipa kirjailija miten paljon tahansa, se ei koskaan riitä,

koska jokainen päivä pitää aloittaa uudella kirjoitussessioilla ja jokaisen romaanin valmistuttua on siirryttävä heti kirjoittamaan seuraavaa. (Mp.) Crosbyn mukaan kirjailijan addiktio tarttuu myös lukijaan. Trollopen kerronnalle ominainen yksityiskohtainen tarkkuus ja pitäytyminen konventioissa sekä sosiaalisen elämän kuvailussa tuo Crosbyn mukaan lukijalle mielihyvää joka liittyy juuri kuvatun todellisuuden tunnistamiseen. Romaanin loputtua tämä mielihyvä kuitenkin hiipuu, ja saavuttaakseen sen uudelleen lukijan on siirryttävä seuraavaan Trollopen romaaniin ja sitä seuraavaan. (Mt., 300–301, 304.) Addiktille mikään ei riitä sellaisenaan, vaan häntä riivaa jatkuva tarve saada lisää samaa – ”a taste for more”. Tämän määrän aiheuttaman huimauksen Crosby näkee osana moderniin kirjailijakuvaan olennaisesti kuuluva ideoita vieraaksi tulemisesta ja tavanomaisen ylittämisestä (mp.). Kirjallisella addiktiolla on yhteytensä myös kustannustoiminnan teollistumiseen ja räjähdysmäiseen kasvuun sekä kulutuskulttuurin yleiseen nousuun: ollaan historiallisessa tilanteessa, jossa määrä alkaa edustaa laatua.

Mitä lahjassa annetaan?

Mark Osteenin toimittamassa antologiassa *The Question of the Gift: Essays Across Disciplines* käsitellään Marcel Maussin vuonna 1923 ilmestyneen kuuluisan lahjaesseen *Essai sur le don* intellektuaalista perintöä. Kirjan lähtökohtana on tehdä yhteenveto Maussin esseen innoittamasta traditiosta sekä pohtia sitä, mikä tekee lahjasta vieläkin relevantin kulttuurintutkimuksen ja erityisesti kirjallisuudentutkimuksen kannalta. Lahjateorioilla on oma vahva tutkimusperinteensä antropologian, sosiologian ja etiikan alueella, mutta niillä on merkitystä myös kirjallisuudentutkimuksessa. Kirjallisuus on kautta aikojen kuvannut lahjoja, niihin liittyviä sosiaalisia suhteita, jännitteitä ja merkityksiä. Lahjateorioiden merkitys ulottuu kuitenkin laajemmalle, sillä niiden avulla on analysoitu niin taiteen tekemistä, taideteoksiin liittyviä arvoja kuin taiteen vastaanottoakin.

Osteen korostaa, että Maussin lahjaessee ei ole pelkästään antropologinen vaan myös kulttuurihistoriallinen ja moraalifilosofinen tutkielma, ja miltei kaikki mitä lahjasta on sen jälkeen sanottu on velkaa sille. Siksi se on kiinnostanut niinkin erilaisia kirjoittajia kuin Claude Lévi-Strauss, Marshall Sahlins, Georges Bataille, Jacques Derrida ja Maurice Godelier. Maussin lahjateorian keskeinen väite koskee lahjan kaksijakoista luonnetta: lahjat ovat sekä vapaaehtoisia tekoja että sosiaalisia velvoitteita. Antropologisten ja historiallisten tutkimustensa perusteella Mauss kiteytti arkaaisen lahjanvaihtojärjestelmän kolmiosaiseen periaatteeseen: lahja on jotakin joka on annettava, vastaanotettava ja korvattava vastalahjalla. Näkemys lahjan vastavuoroisuudesta kasvaa Maussilla myös eettiseksi periaatteeksi: vastavuoroisissa lahjoissa tulee näkyväksi sosiaalisten suhteiden verkosto ja yhteisön jäsenten velvoitteet toisiaan kohtaan. Maussin teoriassa lahja on itse asiassa jotakin, mikä edeltää yksilöitä ja omaisuutta, ja on niiden olemassaolon ehto. Kuten Mauss toteaa, lahjojen antaminen ”on myös itsensä anta-

mista ja niin tehdään, koska antaja on velkaa kaikkensa – persoonansa ja omaisuutensa – toisille” (1999, 86). Esseensä loppuosassa Mauss asettaa lahjan myös selvästi modernia taloutta ja sen hyötyajattelua ja individualismia vastaan. Lahjajärjestelmä edeltää markkinataloutta ja edustaa sille täysin vastakkaista moraalialia, jonka suuntaan Mauss toivoo myös modernin yhteiskunnan kehittyvän.

Maussin näkemys lahjan vastavuoroisuudesta ja tähän vastavuoroisuuteen liittyvästä eettisestä velvoitteesta on synnyttänyt tietysti runsaasti kritiikkiä. *The Question of the Gift* -kirjan esipuheessa Osteen käy tätä kritiikkiä läpi ja toteaa, että siinä on usein korostettu kahta asiaa: sitä, että lahja on itse asiassa vain peiteltyä omien etujen ajamista, ja sitä, että Maussin teoria lahjasta on vain nostalgiaa, joka kohdistuu menetettyyn anteliaisuuden kulta-aikaan, siihen joka edelsi kaikkea ekonomista kalkkyyliä (2002, 1). Edelleen on väitetty, että Maussin jako lahjajärjestelmän ja modernin ekonomian välillä on keinotekoinen, sillä lahjojen vaihtaminen oli arkaaisissa yhteisöissä myös ekonomista toimintaa. Vaikka esimerkiksi sosiologiassa lahja nähdään sosiaalisten siteiden luojana ja vahvistajana, sillä nähdään olevan myös olennainen yhteys vallankäyttöön ja yhteisöllisiin hierarkioihin. Esimerkkinä Osteen mainitsee Pierre Bourdieun, jonka mukaan lahjan pyyteettömyys on fiktio, jolla peitetään yksilöiden välistä vallantavoittelua. (Mt. 17, 25.)

Maussin kriitikoihin lukeutuu myös Jacques Derrida, jonka mukaan lahja on mahdollon sinänsä, koska ollakseen lahja se tulisi olla vapaasti ja ilman velvoitteita annettu ja vastaanotettu. Derridalaiseen lahjaan ei kuulu vastavuoroisuuden periaatetta. Näin siksi, että Derridan mukaan lahjan mieltäminen lahjana, siis jonakin annettavana ja vastaanotettavana vie jo ekonomian piiriin, sillä antaja odottaa palkintoa ja hyötyä, edes symbolisessa muodossa. Derridalle lahjan mahdollisuus on paradoksi itsessään: jotta lahja voisi olla lahja (siis vapaasti annettu, vapaa vastavuoroisuudesta ja sidoksista), sen tulisi olla sattumanvarainen tai ainakin sellaiseksi koettu, jotakin jota sen vastaanottaja paremmin kuin antajakaan eivät miellä lahjaksi. (Derrida 1991, 11–49.) Jotakin siirtyy henkilöltä toiselle, mutta ihmeenomaisesti, vailla intentioita.

Derridan lahjakritiikistä ei tämän katsauksen puitteissa ole mahdollista sanoa kuin kaksi seikkaa. Ensinnäkin siinä näyttää vaikuttavan sama pyrkimys kuin Maussilla, eli yritys muotoilla talouden ulkopuolen mahdollisuus, vaikkakin sitten edelläkuvatun kaltaisena paradoksina. Toiseksi kun pohtii sitä, missä ja miten tällainen paradoksaalinen ei-annettu ja ei-vastaanotettu lahja voisi ilmetä, tulee kirjallisuudentutkijalle väistämättä mieleen jälkistrukturalismissa yleinen näkemys kirjallisuuden traditiosta anonyyminä Tekstinä vailla alkua, loppua ja pysyviä hierarkioita. Tämän näkemyksen mukaista, perustavalla tavalla avointa traditiota ei olisi olemassa ilman inhimillisten subjektien suorittamia siirtoja, mutta mitään velvoitteita tai vastavuoroisuutta siihen ei voi postuloida.

Puhtaan ja pyyteettömän lahjan perimmäinen mahdottomuus ei kuitenkaan tarkoita lahjan mahdottomuutta sosiaalisena ja symbolisena *tekona*, jossa yhdistyvät erilaiset konventionaaliset muodot, intressit ja päämäärät. Lahjan määrittely pelkästään hyvántahtoisuuden kaapuun verhotuksi yksilöiden taloudelliseksi laskelmoinniksi ei ole ongelmaton näkemys sekään. Kuten Osteen toteaa, lahjan antaminen on ritualisoitu muoto, jonka merkitystä antaja sen paremmin kuin saajakaan eivät pysty täysin kontrolloimaan (2002, 26). Siksi lahjat edustavat monia eri asioita samanaikaisesti: ne ilmentävät vapautta ja luovat velvoitteita, niitä voi motivoida anteliaisuus, laskelmointi tai molemmat (mt. 23). Osteen kritisoi edelleen ekonomististen teorioiden tapaa redusoida inhimilliset motiivit ja sosiaaliset suhteet yksilöiden hyötykalkyyliksi. Taustalla on hänen mukaansa kapea käsitys minästä, joka tekee päätöksiä vain rationaalisesti hyötyjä ja haittoja laskien. Tällaisessa ihmiskäsityksessä otetaan annettuna ainoastaan yksilön vapaa tahto, johon kaikki muut ominaisuudet voidaan palauttaa (mt. 33–34). Kuitenkin, kuten jo Mauss totesi, lahjoissa on jotakin yksilön ja hänen tarpeensa ylittävää: lahja on yksilön avautumista itsensä ulkopuolelle ja se luo tilanteen jossa vaihdon subjektit ja objektit – esineet, arvot, ihmiset – sekoittuvat toisiinsa (Mauss 1999, 51, 59).

Myös Osteen korostaa sitä mitä hän kutsuu lahjan ”elastisuudeksi” eli kyvyksi toimia useissa eri rekistereissä samanaikaisesti. Lahjan elastisuus tarkoittaa muun muassa sitä, että lahjat ovat toisaalta rahatalouden ylittäviä, toisaalta jotakin siihen sidottua, koska ilman rahataloutta ei voi olla ulkopuolta jota lahjalta edellytetään. Meidän kulttuurissamme lahjat ovat usein myös kulutusobjekteja, mikä ei kuitenkaan poista niiden luonnetta lahjana, eli lahjaa voidaan määrittää arvon termin, jotka ovat sekä rahallisia että rahan arvon ylittäviä. (2002, 34.) Sama elastisuus tai ambivalenssi tulee esille myös lahjaan olennaisesti kuuluvassa riskissä. Riski merkitsee siitä, että lahjan vastaanottaja voi kieltäytyä lahjasta tai että vastalahjaa ei ehkä koskaan tule. Lahja voi olla riski myös siinä mielessä, että se sisältää kohtuuttomia velvoitteita vastaanottajalle, velvoitteita joihin ei kyetä vastaamaan. Riski tuo lahjaan myös vaaran ja pelin elementin. Vaara piilee siinä, että vastavuoroisuuden periaate voi saada myös väkivaltaisia ja tuhoavia muotoja, kuten kostossa. (Mt., 26.) Lahja (*gift*) voi sisältää myös myrkyä (*gift*).

Lahjan ambivalenssi tulee monin eri tavoin esille myös kirjallisuuden lahjakuvauksissa, samoin sellaiset *The Question of the Gift* -kirjassa kuvaillut lahjan piirteet, kuten yksilön rajojen hämärtyminen sekä egon että ruumiin tasolla. Tämä tulee näkyviin esimerkiksi silloin kun lahjaobjektit saavat fetissimäisen luonteen. Lahjan ja kielen välistä yhteyttä korostaa myös se, että lahja voi toimia myös kommunikaationa, koska sen avulla välitetään merkityksiä jotka eivät aina suoraan liity lahjaobjektiin. Toisaalta myös kommunikaatio tai esitys (esim. julkinen puhe) voi toimia symbolisena lahjana. Lahjaan liittyvä tekijä, joka käsitellään *The Question of the Gift* -kokoelmassa vain ly-

hyesti, on lahjan suhde sukupuoleen, vaikka tästä kysymyksestä on jo olemassa paljon tutkimusta. Usein on tuotu esiin se, että naisilla on kahtalainen rooli suhteessa lahjaan: naiset ovat usein lahjarituaalien luojia ja ylläpitäjiä, mutta arkaaisissa kulttuureissa naiset olivat myös itse lahjoja. Lahjan ylijäämäisyys tai luokittelemattomuus suhteessa talouteen näyttää merkitsevän myös sitä, että kysymyksessä on naisille varattu, sosiaalisesti marginaaliseksi mielletty alue.

Lahjan kiinteä suhde kirjallisuuteen on näkyvissä jo Maussin esseessä, jossa tärkeänä tutkimusmateriaalina ovat myytit ja arkaainen runous. Mutta varsinaisesti Georges Bataillen ansiosta lahjan käsite laajenee radikaalisti koskemaan myös taiteellista toimintaa sinänsä. Bataillen tulkinta lahjateorioille keskeisestä *potlatch*-rituaalista näkyy hänen kuuluisassa esseessään kuluttamisesta (*La notion de dépense*) vuodelta 1933. Siinä Bataille väittää, että erilaiset tuhlaavan kuluttamisen ja tuhoamisen muodot ovat kulttuurisesti perustavampia kuin säästäminen tai taloudellisten hyötyjen laskeminen. Bataille tekee esseessään suoran rinnastuksen tuhoavan kuluttamisen ja taiteen välillä. Joissakin taidemuodoissa, kuten arkkitehtuurissa, se voi tarkoittaa suurten rahasummien spehtaakkeliimaista tuhlaamista; toisissa, kuten kirjallisuudessa ja draamassa, se tarkoittaa menetyksen – kuoleman tai tuhon – symbolista esittämistä (1967, 30).

Kirjallisuudentutkimuksessa lahjateorioita on sovellettu lähinnä kahdella eri tavalla: on keskitytty analysoimaan toisaalta erilaisia lahjanvaihtorilanteita ja -tematiikkaa kerronnassa ja toisaalta tekijä–lukija-suhdetta lahjan näkökulmasta. *The Question of the Gift* -kokoelmassa edellistä edustavat Jacqui Sadashigen artikkeli lahjatematiikasta ja lahjoihin liittyvistä kulttuurisista merkityksistä Catulluksen runoudessa sekä Anthony Fothergillin artikkeli, joka käsittelee arkaaisen lahjanvaihdon ja modernin ekonomian törmäystä Joseph Conradin novellissa ”Karain: a Memory” (1898). Kirjalliset vaikutussuhteet ja tekijä–lukija-suhde artikuloidaan lahjanvaihtona kokoelmassa toistuvasti. Johdannossa Osteen viittaa muiden muassa kirjallisuudentutkija Lewis Hydeen, joka rinnastaa teoksessaan *The Gift: Imagination and the Erotic Life of the Property* (1985) taiteellisen tuotannon antamiseen: taiteilija on luodessaan tilassa jossa hän ”vastaanottaa” teoksen ja antaa sen edelleen yleisölle. Olennaista tässä lahjassa on se, että se on jatkuvasti liikkeessä. Bataillelaisessa hengessä Hyde julistaa, että lahja on ”anarkistista omaisuutta”, koska se on tehty tuhottavaksi. (Osteen 2002, 28–29.) Osteenin ensimmäinen vastaväite Hydelle on viittaus tekijänoikeuteen: taideteokset kuuluvat aina myös tekijälleen eli ne ovat omaisuutta joka ei koskaan katoa. Toinen vastaväite on, että jos teoksen ymmärtää lahjana, se on tuomittu jäämään yksipuoliseksi: lukija voi tosin pyrkiä purkamaan velkaansa jakamalla lukukokemuksen muiden lukijoiden kanssa. (Mp.) Tosin kirjailija on itse myös oman tekstinsä lukija, joten tässä rinnastuksessa on muitakin aukkoja. Esimerkki tekijä–lukija-suhteen analyysistä lahjan käsitteen avulla on Stephen Collinsin artikkeli, joka käsittelee kirjallista vaikutussuhdetta kahden ame-

rikkalaisen runoilijan, Hilda Doolittlen (H. D.) ja Robert Duncanin välillä. Artikkelin ongelmana mielestäni kuitenkin on lahjateorian sentimentaalinen tulkinta anteliaisuuden kehänä kahden runoilijan välillä; Harold Bloomin ”vaikutusahdistus” tai Freudin identifikaatio olisivat ehkä vieneet analyysiä pidemmälle, ilman että lahjateoriasta olisi tarvinnut luopua. Tätä ei pidä kuitenkaan tulkita skeptisyydeksi. Traditiolla on ilmeisiä yhteyksiä kaupankäynnin (*trade*) kanssa, mutta näiden yhteyksien luonne jää *The Question of the Gift* -kokoelmassa vielä avoimeksi.

Viitteet

¹ Ekonomiakritiikkiä edustavista muista teoksista mainittakoon mm. Marc Shellin *The Economy of Literature* (1978) ja *Art&Money* (1995), Deidre McCloskeyn *The Rhetoric of Economics* (1985), Deidre Lynchin *The Economy of Character* (1993) sekä Linda Woodbridgen toimittama *Money and the Age of Shakespeare: Essays in New Economic Criticism* (2004).

² Samalla hyvin kuvaavaa on, että tätä loppuunmyytyä teosta ei ole Suomen korkeakoulukirjastoissa yhtään kappaletta.

Lähteet

BATAILLE, GEORGES 1967/1933: *La part maudite. Précédé de "La notion de dépense."* Paris: Minuit.

DERRIDA, JACQUES 1991: *Donner le temps 1. La fausse monnaie.* Paris: Galilée.

GERNALZICK, NADJA 2001: From Classical Dichotomy to Differential Contract: The Derridean Integration of Monetary Theory. *Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 54/2001*, 363–373.

MAUSS, MARCEL 1999/1923: *Lahja. Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa.* Alkuteos: *Essai sur le don.* Suom. Jouko Nurmiainen ja Jyrki Hakapää. Helsinki: Tutkijaliitto.

OSTEEN, MARK (ED.) 2002: *The Question of the Gift. Essays Across Disciplines.* London: Routledge.

WOODMANSEE, MARTHA & OSTEEEN, MARK (EDS.) 1999: *The New Economic Criticism. Studies at the Intersection of Literature and Economics.* London: Routledge.